

Александар Гајић

Институт за европске студије, Београд

О (НЕ)МОГУЋНОСТИ РЕВОЛУЦИЈА У 21. ВЕКУ*

Сажетак

Рад преиспитује (не)могућности преокрета у токовима постмодерног друштва који би темељно променили постојеће односе и начине његовог функционисања, посматрајући их из све три постидеолошке перспективе – либералне, конзервативне и социјалистичке. Потом се, полазећи од основних приступа феномену револуција у савременој друштвеној теорији, даје критички осврт на марксистичко револуционарно наслеђе у 21 веку, као и на проблем кога баштинници данашњег револуционарног патоса имају са средишњим мотивима модерности. У другом делу рада се анализирају нереволуционарне одлике постмодерног доба како на индивидуалном, тако и на колективном нивоу.

Кључне речи: револуција, модерност, марксизам, постмодерно стање, постидеологије.

Може ли се очекивати да дође до преокрета у токовима постмодерног друштва који би темељно променили постојеће односе и начине његовог функционисања? Има ли икакве основаности надама у свеобхватније друштвене промене, изазване превратима или другим видовима друштвених

* Рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

ломова? Да ли су у 21. веку могуће револуције – те најкрупније нагле промене целокупног друштвеног система?

Одговори на ова питања зависе од вредносно - идеолошких позиција оних којима се ова питања постављају. Следбеници либералних идеја, сасвим очекивано, негираће системске размере кризних друштвених процеса. Они ће признати само споредне, периферне видове друштвеног застрахења које треба исправљати враћањем на изворне либералне постулате у политичком и економском домену: на одбрану стечених политичких права и слобода, поуздање у законе тржишта и очекивање нових достигнућа технолошко-иновативних циклуса до којих, наводно, доводи тржишна конкуренција.

Реакције слобеника конзервативних идеја биће нешто сложеније и драматичније. Они ће повратак темељном вредносном систему и проверним идентитетским оквирима сматрати предусловом сваког ваљаног друштвеног преображаја, жудећи за «повратком у пређашња стања». Међутим, за пара-системске израслине, тржишна застрахења, урушавања постојећих институционалних форми и настанке изврнутих хијерархија са чијим израстањем се дубоко не слажу - конзервативни погледи углавном неће имати иоле конкретније предлоге за «преокретање» негативних тенденција. Они неће заговарати никакве мере «широког спектра», већ само покушај обуздавања њихових погубних учинака, уз поуздавање у решења која произлазе из искуства и спонтанитета живота.¹ Док ће се умерени конзервативци задовољавати «кочењем» и успоравањем спорних друштвених процеса и заговарања враћања проверним вредностима и решењима, они мање флексибилни биће склонији да признају да у постмодерном друштву више нема готово ничега што би се могло «конзервирати» и бранити а што је искуствено проверене вредности и трајности. Радикалнији међу конзервативцима призиваће катастрофу иза негативних процеса које уочавају, гајећи наду да ће на цивилизацијским рушевинама једног света усмереног ка оспоравању сваке трајне вредности бити поново отворен простор да се управо ове вредности и ранији

¹ О базичним доктринарним основама конзервативизма видети: О Саливен Ноел, *Конзервативизам*, Укронија, Београд, 2008.

облици друштвеног уређења поново изграде и реafirмишу.² За најекстремније међу конзервативцима - оне који својим патосом «враћања прошлом као идеалном» додирују модерне утопијске фантазме и мешају их са идеализованом прошлошћу - чекање пропасти неће бити права опција. Они ће инситирати на превратничком удруживању и деловању на основама који реafirмишу њихове идеале одмах, пре катастрофе. Њихово деловање ће, међутим, тежити ка томе било да убрзају долазак катастрофе. било да креирају нуклеусе друштвеног повезивања који ће у кризним временима показати одрживим за изградњу пост-кризног друштвеног устројства.

Баштинници социјалистичких идеја, наравно, остаће при становишту које заговара борбу за поновно стварање оних облика друштвеног уређења које гарантују друштвену једнакости у њеним различитим изразима, и то на исте начине као и њихове историјске претече: насилним, револуционарним методама или политичком борбом кроз постојећи институционални поредак са циљем «социјализације» постмодерног капитализма. Како савремене видове друштвеног раслојавања карактеришу драматична неприступачност елита, изражена неправда, нарасли видови неједнакости и системског изабљивања³ - данашњи пост-социјалисти поново почињу да подижу главе и сматрају да овакве околности у потпуности рехабилитују њихов «кредо» који укључује и доктринарно прописане начине превратничког деловања. Међу социјалистима, нарочито међу млађим генерацијама које искуствено не памте суноврат реал-социјалистичког експеримента крајем 20. века, изнова се јавља убеђење да се револуционарним насиљем израслом из гнева према неправедном свету може срушити лош систем и створити радикално боље друштво и човек. Међу данашњим пост-комунистима поново почиње да живи уверење како револуције «не избијају због теоријских идеала и на основу њихових шема, него услед изразитог незадовољства већине грађана условима свог живота, мада се догађа да социјално безнађе и очај угуше сваки облик отпора неком тиранском систему (..) Из те већине, али, наравно, не нужно

2 Видети нпр. Фај Гијом, *Археофутуризам*, Укронија, Београд, 2012.

3 Ове теме су детаљно обрађиване у књизи: Гајић Александар, *Нови феудализам*, Конрас и ИЕС, Београд, 2016.

и не само из ње, рађа се тежња да се такав систем сруши.»⁴ Данашњи пост-комунисти, међутим, листом пренебрегавају да проникну узроке сопствених слабости и унутрашње разлоге не тако давне пропасти њиховог идеолошког подухвата, а управо унутрашње слабости су били од пресудног значаја за суноврат комунизма гледајући их у односу на контрастратегије њихових отворених противника. Лакше је упрети прстом у непочинства и субверзије носилаца капиталистичког система него признати да се реални социјализам урушио сам из себе и потонуо у неморалу, безверју и апатији. Лакше је разлоге пропасти тражити у туђим неподопштинама, него у својим погрешним идејним полазиштима и доктринарним основама деловања. Штавише, настављачи социјалистичких идеја и даље трпају у исти кош своје опоненте који су били припадници различитих модерних идеолошких провинијенција и браниоце предмодерних видова заједништва и вредности, и све их називају збирним именима «реакција» и «контрареволуција». Само мањи број међу њима показује спремност да извуче некакве историјске поуке и да своју револуционарну доктрину модификује. Оваква промишљања понекад се крећу правцу заговарања ткз. «интегралне револуције» која не презире духовно-вредносна усмерења зарад оних социјалних и економских те увиђања значаја моралног утемељења коме су контрапозиционирани модерни видови егоизма, похлепе и отуђења. Једним својим боком, па макар и редуccionистички схваћена као културна реафирмација човечности што дозвољава прихватање морално-духовног наслеђа, овакви облици пост-социјалистичког приступа приближавају се радикалним видовима «конзервативне револуције».⁵

Дубље прожимање левих и десних доктрина, међутим, углавном препречавају модернистичка полазишта социјализма: њихов доктринарни материјализам, антрополошки оптимизам и, изнад свега, еманципаторско-егалитаристичке тежње које све видове хијерархија сматрају искључиво као изразе

4 Видојевић Зоран, *Пораз и алтернативе: претња пустоши и етика отпора*, Завод за уџбенике, Београд, 2015, стр. 307.

5 Видети: Bullivant Keith, „The Conservative Revolution“, Phelan Anthony (ed.), *The Weimar dilemma: intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester University Press, Manchester, 1985; Travers Martin, *Critics of Modernity: The Literature of the Conservative Revolution in Germany, 1890-1933*, Peter Lang Publishing, New York, 2001.

неједнакости, неправде и репресије. Много чешће, ови видови модернистичке условљености воде поборнике левих идеологија не у суштинско опонирање постмодерном систему, већ ка служењу овом систему као својеврсни идеолошки условљени «корисни идиоти». «Антифа» удружења данас представљају ударну песницу постустали глобалистичких елита у борби против њихових противника. Подржавњем најдекадентијих видова модернистичке еманципације и стигматизацијом свега немодерног, као и деловањима са циљем ништења «остатака остатака» предмодерног наслеђа, савремена левица - што свесно што несвесно - подупире опстанак постмодерног капиталистичког здања и помаже му да угуши послење искре стварне, суштинске алтернативе из чијег је негирања капиталистички систем и рођен.

1. КАКО СЕ НА РЕВОЛУЦИЈУ ГЛЕДА ДАНАС, А КАКО СЕ НА ЊУ ГЛЕДАЛО У МАРКСОВОМ НАУЧНОМ СОЦИЈАЛИЗМУ?

Појам револуције (друштвене и политичке) у 21. веку још је дискурзивнији и вишезначајнији него у претходним раздобљима, што због широког опсега његове свакодневне говорне употребе што због његовог коришћења у постидеолошким кључевима. «Коселек износи у овом смислу тврдњу да семантика концепта револуције никако није једнозначна, због чињенице да се претворила у модерни слоган... У Кини и Јужној Африци, на пример, концепт револуције је скоро “света реч” са а priori моралном снагом која поставља предуслове “за моралну правичност сваке друге ствари” (Ксиаобо, цитирано од Маринелија 2014: 10).»⁶

Друштвене науке већ више од века настоје да дефинишу и објасне настанак и природу онога што се назива револуцијама. Ова настојања су прошла кроз три етапе, три фазе. Прва фаза је почела око 1900. године и трајала је отприлике до избијања Другог светског рата: она је била покушај свестраног одговора и на доктринарну марксистичку концепцију револуције и на разумевање појединих политичких преврата овог раздобља.

6 Venter J. Bai E.G., „A Deconstruction of the Term Revolution“, KOERS — Bulletin for Christian Scholarship, 80(4). Available at: [http:// dx.doi.org/10.1910](http://dx.doi.org/10.1910) приступљено 20.12.2018.

Примере прве етапе проналазимо у радовима Ле Бона, Сорокина, Едвардса, Ледерера који су анализирали револуционарне догађаје без шире теоријске перспективе. „Друга генерација, која се отприлике протезала између 1940. и 1975. године, доминирала је до недавно истраживањем револуција, а спроводили су је Дејвис, Гур, Џонсон, Шмелсер, Хантингтон и Тили, те су се у великој мери ослањали на широке теорије из психологије (когнитивну психологију и теорију фрустрације-агресије), социологију (структурно-функционалистичку теорију) и политичке науке (плуралистичку теорију интереса). Примењујући ове перспективе на проучавање револуција, друга генерација писаца развила је прилично софистицирано тело теоријске анализе. У посљедњих неколико година, неколико критичних студија (нпр. Екштак, Обершал, Милер, Салерт и Скоцпол) открили су значајне слабости у раду друге генерације, тако да је трећа генерација писаца - Пеиц, Тримбергер, Скоцпол и Еинштат - отприлике од 1975. године пружила алтернативне анализе револуција. Општи приступ ових писаца разликује се у два главна вида у односу на претходне теоретичаре. Они су далеко боље историјски утемељени: њихове анализе произлазе из детаљног испитивања већег броја револуције него што су их истраживали претходни аналитичари. Поред тога, они су више холистични, тежећи не само да објасне зашто избијају револуције, већ и да се објасне њиховер различите исходе.“⁷

Из развојног тока истраживања феномена револуција у савременим друштвеним наукама издвојила су се три главна приступа: први, најранији, који наставља традицију марксизма; други кога заступају функционалисти и трећи (са својим подгрупама) који пружа психолошко тумачење револуција.

Функционалисти одређују револуцију као „наглу, фундаменталну и насилну унутрашњу промену у доминантним вредностима и митовима једног друштва у њеним политичким институцијама. Друштвеној структури, лидерству и владиној активности и политикама“⁸ Функционалисти виде револуцију као последицу поремећаја односа у једном друштву; она је

7 Goldstone Jack, „Theories of Revolution: The Third Generation“, *World Politics*, Vol. 32, No. 3 (Април, 1980), Cambridge University Press, Cambridge, стр. 425-426.

8 Huntington Samuel, *Political order in changing societies*, Yale University Press, London, 2006, стр. 264.

честа али не и нужна или пожељна, већ само један од могућих начина на основу којих се дешавају крупне друштвене промена. „Дакле, револуција је изузетак, а не правило. Теорија масовног друштва (као подгрупа функционалистичке теорије) тврди да присуство одређених структурних карактеристика у друштву обезбеђује уграђену стабилност. Ако се из неког разлога ове традиционалне структуре одвоје, повећава се вероватноћа масовне револуције. Хантингтон, међутим, види револуцију као релативно привремени феномен са почетком и крајем који обично нису претерано удаљени.“⁹

Психолошка објашњења везују револуције са психолошким фрустрацијама већине становништва које долази до закључка да они више не могу да подносе постојеће стање ствари, па се окрећу да свргну оне које сматрају за то одговорним. Описана фрустрација почива на убеђењу о јазу између онога што већина становништва сматра да треба да добије и онога што стварно има и добија. Како се ова очекивања са процесима модернизације увећавају, тако се, према овој теорији, повећавају и револуционарни потенцијали.

Марксистичка теорија је, свакако, не само прва, већ и историјски најутицајнија међу друштвеним теоријама револуције. Марксизам је, пре свега, филозофија историје: он је низ пропозиција о томе како се током времена развијају људска друштва. Према Марксу, основу друштвеног живота људи чини производња, то јест да економска активност (коју чине производне снаге и производни односи) као базна условљава све друге облике друштвеног живота који представљају њену надградњу. Кључ за разумевање свих друштава и њихових токова јесу класне поделе и класна борба. „Историја сваког досадашњег друштва јесте историја класних борби. Слободни човек и роб, патрициј и плебејац, барон и кмет, еснафски мајстор и помоћник, укратко — угњетач и угњетени стајали с у један према другом у сталној супротности, водили непрекидну час скривену час отворену борбу, борбу која се увек завршавала револуционарним преображајем целог друштва или заједничком пропашћу класа које су се бориле.“¹⁰ Економски

9 Venter J. Bai E.G., „A Deconstruction of the Term Revolution“, KOERS — Bulletin for Christian Scholarship, 80(4). стр. 2, Available at: [http:// dx.doi.org/10.1910](http://dx.doi.org/10.1910) приступљено 20.12.2018.

10 Маркс Карл, Енгелс Фридрих, *Комунистички манифест*, Борба, Београд, 1945, стр. 32.

развој, према Марксу, доводи до различитих врста односа према процесима производње из чега се јављају различите класе. Оне се међусобно боре за доминацију: због тога видови политичког организовања и идеје које обитавају у друштвеној стварности одсликавају ову свеисторијску класну борбу. Како се мењају економски односи, рађају се нове класе, а нове доктрине само изражавају њихове интересе. Када се на извесном степену развоја материјалне производне снаге друштва нађу у конфликту са постојећим односима у производњи, долази до друштвених револуција које кроз промену економских основа убрзано трансформишу целу друштвену суперструктуру.

За марксисте, револуција представља нужног покретача целокупне историје: она представља друштвену законитост, феномен који доводи до скоковитог друштвеног развоја. Марксистичка филозофија историје побраја, поред примитивне, бескласне првобитне заједнице, пет друштвено економских формација, пет историјских типова друштва који су се одликовали различитим видовима класне доминације које су се смениле на основу друштвених законитости које је проникао Карл Маркс: античко робовласничко друштво, азијатско друштво, феудализам, капитализам и социјализам (у коме ће се по први пут потлачене класе произвођача- пролетери постати владајућа класа и укинута класни поредак.

Иако неспоро утицајна у историји људске мисли (пре свега зато што је указала на велики значај економских делатности на целокупно друштво) марксистичка теорија (ткз. „научи социјализам“) детаљно су више од века били критиковани управо од стране друштвених научника.¹¹ Оии су веома аргументовано доказивали како је теорија Маркса и Енгелса не само препуна очигледних нетачности, поједностављења и логичних недоследности, већ да се ради о једној сумњивој доктрини са догматским, псеудо-верским карактеристикама. Научно наутемељенију критику марксистичке доктрине извео је социолог Вернер Зомбарт још 1907. године у своме делу „Социјализам и социјалистички покрет“ у коме је аргументовано указао на фактографске мањкавости Марскових теза по питањима капиталистичке

¹¹ О историјском развоју марксистичке доктрине видети: Вранички Предраг, *Историја марксизма*, Напријед, Загреб, 1975.

концентрације и акумулације, пауперизације пролетеријата, као и (не)испуњености општих услова за самоуништење капитализма те наступања комунистичког друштва.¹²

Данашња историјска и социолошка достигнућа готово у потпуности негирају основне поставке марксистичке филозофије историје са њеним револуционарним скоковима између друштвено економских формација. Наиме, историјска и антрополошка сазнања указују да комплекснији видови људских друштва нису настали из ширих племенских заједница услед израстања класа поводом различитог односа према приватној имовини, већ услед усложњавања и нужне специјализације, нарочито према спољним изазовима који су изискивали сарадњу класа, а не њихово контрапозиционирање и сукобљавање. Сва некадашња друштва познавала су имовину чији је носилац био појединац, али у име шире или уже породице. Овај вид власништва је био свугде кроз историју доминантан. Марксистичке историјске друштвено-економске формације су крајње поједностављене и историјски неадекватне апстракције готово у свим периодима историје: већина античких друштава (укључујући и она азијска) почивала су на доминантном слободном сељаштву и бирократском војно-цивилном устројству, односно (у примитивнијим изразима) на трипартитном устројству свештеничког, одбрамбеног и произвођачког сталежа који су такође потицали из фамилија са сопственим земљишним поседима.¹³ Класично робовласништво је било ретка, маргинална појава готово у целој антици осим у неким хеленским градовима од 5. века пре Христа до губитка њихове самосталности и у позној, империјалној Римској републици и царству (али само у Медитеранским провинцијама, а не ни на северу и на истоку).¹⁴ У оба случаја радило се о метазазираној аберацији која је одвела у кризу и урушавање ових друштава. Феудализам је

12 Sombart Werner, *Socialism and socialist movement*, Dent&co, London, 1909.

13 Видети: Одри Жан, *Индоевропљани*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990, стр. 49-78.

14 Нпр. модерна фантазија о робовима који граде пирамиде потпуно је разобличена од стране египтологије. Она је утврдила да у старом и средњем Египатском Царству готово да уопште није било робова, већ да су у изградњи пирамида учествовали слободни сељаци и занатлије за новчану накнаду, те да се радило о неком виду „јавних радова“ у бронзаном добу. Видети: *Повијест рада* (ур Шнајдер Хелмут), Графички завод Хрватске, Загреб, 1987, стр. 31-40.

постојао само на простору западне Европе и нигде више, а и тамо је, све до уочи његовог ширења и последичне кризе, преовладало слободно сељаштво.¹⁵ Само Марксов опис раног капитализма, након првобитне акумулације капитала и претварања пауперизованих сељака у најамне раднике, донекле одговара стварним односима у првој половини 19. века, али се и та ситуација већ крајем истог века драстично променила.

Такође, нигде се у целој историји није одиграо скоковит, револуционарни преврат кога су експлоатисане класе извеле против својих експлоататора како би створиле нови економски и друштвени поредак. Историјски примери револуција (тј. њених претеча) на које се позива Маркс крајње су натегнути: устанци робова (укључујући и Спартакoв гладијаторски устанак) били су само одмазде и пљачке богатих у којима су тлачитељи и потлачени само заменили места, без икакве идеје о прављењу другачијег друштва. Иста ситуација је са сељачким устанцима у позном феудалном и рано-капиталистичком раздобљу у западној Европи, који су пре свега имали и димензије религиозног, милитаристичког фундаментализма.¹⁶ Једини заиста револуционарни преврат извршен је у Француској 1879. године, али га није извршила потлачена маса сељаштва против земљишне аристократије, већ слободно и аутономно грађанство како би се дограбило политичке моћи након што је већ одавно завладало у економском домену. Роберт Данијелс је такође приметио како марксистичке историјске схеме не следе из његових премиса тј. „да ће пролетеријат постати наредна владајућа класа те да ће историјска агонија класног сукоба завршити са наредном револуцијом. Феудализам, у коме је племство експлоатисало сељаштво, није било замењено владавином подјармљених орача земље - већ поретком у коме је нова владајућа група, капиталисти, преузела власт. По аналогiji, било би много логичније очекивати да капиталисти буду склоњени не од стране радничке класе и бекласног друштва, већ од неке друге владајуће групе која своје друштвене позиције базира на најновијим условима производње. Овакав тренд је у данашњем добу одавно присутан, са менаџерима или „бирократама“ (јавним и приватним) који постепено

15 Видети: Пеинтер Сидни, *Историја средњег века*, Clío, Београд, 1998.

16 Видети: Делимо Жак, *Страх на западу*, други део, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1989, стр. 298-314.

преузимају власт у свим друштвеним сферама. Ово је и Џемс Бурнамова теза о „менаџерској револуцији“.¹⁷ Све у свему, насупрот аргументованој критици марксистичка историјска дијалектика која углавном превиђа постепене промене (које су уствари најчешће) у корист наглих скокова (који се таквим каквим их Маркс приказује, скоро никада и нигде не одвијају) показује се као идеолошко митотворство које, иако се заогрће (псеудо)научним рухом, почива на једној секуларизованој, модерној и заправо манихејској вери. „Дијалектичка заблуда о неизбежности револуција одражава генералну Марскову навику да третира апстракције као реалне ствари, као и да принуђује комплексност живота у теоријске „уредне голубарнике““¹⁸, све са циљем да измаштани, волунтаристичке исходе представи као историјске нужности.

Револуционарни патос - и онај «репризни», на левици, и онај накнадно преузети, на делу десног спектра (данас у виду «конзервативно револуционарних», алт-рајт покрета) - има суштински проблем са средишњим мотивом модерности, проблем који није успешно разрешен вековима. Тежња ка револуционарном деловању историјски гледано увек произлази из немогућности да се превађају «проклете противуречности» модерног доба и њихови учинци: дробљење заједништва и аутономизација која од надметања води ка потчињавњу и порасту неправид. Велике историјске револуције, у она буржоаска, Француска, и она социјалистичка, Октобарска, изнедрене су управо из ових противуречности, а тек секундарно услед класних сукоба и раскорака између производних односа и производних снага.¹⁹ Дух револуције би хтео да помири индивидуализам и заједништво, али до овог другог не досеже из због свог полазишта и због својих метода. Револуционарни патос у Марковој доктринарној изведби је, међутим, одуство

17 Daniels Robert. *The Nature of Communism*, Random House Book, New York, 1962, стр. 10.

18 Исто, стр. 12.

19 Исто то примећује и Роберт Даниелс који каже: „Завлађујући западној доминацији и свеукупном утицају Запада, источњаци (посебно образоване и политичке свесне групе међу њима) се отуђују од сопствених традиција уз помоћ моћи и примера Запада. Типичан револуционар данашњице је отуђени источњак-интелектуалац који се истовремено буни против традиционалног начина живота и против политичке и културне доминације Европе. Ове реакције су видно биле приметне у деветнаестовековној Русији, када је руско друштво пролазило кроз делимичну акултурацију под утицајем Европе, али је још увек било далеко од прихватања западних културних образаца.“, Daniels Robert, *The Nature of Communism*, Random House Book, New York, 1962, стр. 216-218.

заједнице и последичну отуђеност поједица реинтепретирао одбацујући сваку трансценденцију, уз проглашење неких његових крупних последица за главне узроке виђене чисто у хоризонталној друштвеној димензији редукованој на базне, производне односе. Видећи праксис за фундаменталну суштину човековог генеричког бића који је сведен на рад – и то рад оних који немају посед над средствима на производњу ради интереса оних који га имају – марскизам је за једини прави узрок отуђења човека видео својинске односе и проиходеће друштвене видове експлоатације у којима људско испољење рада поостаје отуђено а његови производи фетишизирани. Мислило се да ће се кроз укидање својинских односа и враћање плодова рада асоцијацијама слободних произвођача извршити разотуђење и потепено створити хармонична друштвена заједница. Међутим, будући да је и сам егистенцијално «уоквирен» сржним становиштем модерности – секуларизованим појединцем око чијих се иманентних моћи и интереса центрира поглед на цео свет - најдаље докле су «добацивала» остварења револуционарних планова били су вештачки видови заједништва, њихови такође модерни супститути: механички успостављене форме псеудо-заједништва познатија под појмом «коллективизам». Окренут материјалном свету и производњи добара, социјалистички идеолошки експеримент такође није успевао да изађе из круга модерних техника и технологија, већ је подразумевала континуитет овог развоја. Чак и када је заговарала револуцију као начин преласка из капиталистичког и социјалистичкодруштвено уређење, она је ову револуцију видела као разарање капиталистичке политичке и привредне организације, док је њен техничко-технолошки апарат желела да задржи и социјализује. «У револуцији је континуитет технолошка рационалност, ослобођена ирационалних ограничениости и разарања, одржава се и комплетира у новом друштву. Занимљиво је читати о совјетском марксистичком ставу о овом континуитету, тако одлучном по значају за појам социјализма као одлучне негације капитализма: 1) Иако развој технологије припада економским законима сваке друштвене формације, он се не завршава, попут других економских чинилаца, престанком закона формације. Када се у процесу револуције разбију стари производни односи, технологија

остаје и , подређена економским законима нове економске формација, она се даље развија повећаном брзином.»²⁰

Сав досадашњи историјски оспољен револуционарни патос у целости је произашао из перспективе модерности. И ма колико тежио да сруши раније, неправедне и отуђене модерне изразе, он им је, у свој сржи, био сагласан, пре свега у намери да се погазе преостале предмодерни облике друштвеног устројства, сви духовни оријентири и трансцендалне вредности који су били утиснути у друштвено наслеђе. Утопијски идели револуционара и обриси од њих жељеног друштва, били су тек незграпне химере њихове маште. Мисли и пратећа осећања из којих се рађао револуционарно-утопијски патос били су пре свега они негаторски. Руковођени завишћу и жудњом да се присвоји туђе, револуционари су горели од жеље да се нанесе патња тлачитељима и тако «намири» раније претпрљена неправда. Револуционарни наум претежно се сводио се на то да се преотме, контролише и присвоји за себе: у питању су, дакле, били исти они циљеви којима је тежио и које је пре њега остварио буржуј рушећи претходно већ трошна немодерна наслеђа аристократског друштвеног устројства. У овом пориву је било мало шта афирмативног, изузев самопотврђивања - те темељене бољке модерног ега. Дух револуције, упркос покушајима утемељене аргументације овог става његових главних идеолошких заговорника, никада није произашао из побољшања, чак ни оног виђеног у оквирима економско-привредног «прогреса» чијих су добробити потенцијални носиоци револуције били ускраћени услед неправедне редистрибуције на класној лествицу. Револуција никада није била израз нечега заиста новог, већ је увек била кобна последица старог зла: освета због непочинства из прошлости, казна због почињених грехова. Због одступања предмодерних монархија и недостојности аристократије, прво је израсла апсолутистичка централизована монархија раномодерног типа; када је она ушла у фазу опште декаденције која је захватила не само аграрну, већ и дворску аристократију и сав управни апарат, уследио су буржоаски преврати. Када су, након привременог уравнотежења остатака предмодерног и модерно-капиталистичког поретка

20 Маркузе Хеберт, *Једнодимензионални човек*, Веселин Маслеша и Свјетлост, Сарајево, 1990, стр. 39.

током 19. века, уследили нови процеси отуђења, дегенерације и застрађења у виду тешког огрешења вишких слјева према народним масама, остаци самовласних режима на старом континенту били су збрисани новим таласом револуција, као коначном казном за издају друштвеног назначења виших класа - носиоца одговорности за чување друштвеног устројства. «Револуција је крај старог живота а не почетак новог живота, она је плата за дуготрајни пут(..) Револуција увек говори о томе да они који су имали власт нису извршили своју мисију. И осуда друштвених слојева – оних пре револуције – је у томе и због тога што су они довели до револуције, што су је омогућили (...) Одозго није долазио стваралачки потицај, није сијала светлост, и због тога је нагрнула тама. Тако увек и бива. То је закон живота. Револуцијама претходи процес распадања, губитак вере, нестајање – у крилу народа и друштва – духовног центра у животу који све сједињује. До револуције не доводе стваралачки, творачки процеси већ процеси труљења и разарања.»²¹ Зато у револуционарном пориву и није било места за стварну људску креативност, за личност, већ је преовладала обезличеност, једнообразности, упрошћеност и неиздиференцираност.

2. ПОСТМОДЕРНО СТАЊЕ – ПОСЛЕДИЦА МОДЕРНИХ РЕВОЛУЦИЈЕ

Постмодерна епоха је у нихилистичком превратништву релативизацији отишла много даље него социјалистички револуционарни покрети који су били и остали примарно окренути економској и социјалној сфери. Постидеолошки видови «деконструкције» свих вредносних оквира, свих граница и свих природних датости савремени су изрази истог оног патоса који је својевремено, на прелазу из аграрног у индустријско друштво, будио револуционарна стремљења маса. Након што је уз помоћ њега преусмерена енергија маса ка променама искоришћена и потрошена, модерна стремљења су се окренула другим видовима преуређења света и човека, остављајући масе лишене остварења револуционарних снова и бољег живота. Све што је, на концу, револуцијама било

21 Берђајев Николај, *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Београд, 1990, стр. 9.

дугорочно постигнуто је да су једне «неприступачне елите» - оне које су се показале недостојним традиција на које су се позивале, само замењене другим, још отуђенијим у својим модерним стремљењима. У том стремљењу су оне које је донео талас комунизма и поставио их на врхове друштвених здања првом приликом издале своје идеале и преобратиле се у наредне, у својој «прогресивности» ефикасније видове модерности, све како би сачувале привилеговану друштвену позицију. На послетку, оне су се добрим делом утопиле у постмодерне неприступачне елите и наставиле да здушно подржавају све новије и све погубније друштвене трендове. Постмодерне елите изумеле безбројне нове начине да подиђу модерном егу и «револуционишу» све сегменте људског потојања и живљења: да изврну на наличје, одбаце и потом опортуно прихвате у измењеном виду све породичне, полне и међуетничке односе, све облике привређивања, културну конзумацију, начин живота, однос према сопственом телу и свим природним датостима. Наспрам њих, социјалистички револуционарни поклич који призива укидање друштвених и економских неправди делује не само застарео, већ и потпуно превазиђен. Постмодерни свет, наимае, тежи да, под изговором борбе против дискриминације а зарад потпуног остварења људске индивидуалне слободе и једнакости - укине све, све датости и свако разликовање. И није нимало чудно што се наследници социјалистичког револуционарства «врлом новом свету» противе углавном по питању социјалне и економске проблематике – највише по питању редистрибуције добара, док према извршеним превратима у свим осталим сферама живљења, ако их већ и не подржавају, они или немају никакав однос или им се суштински не противе и не критикују га.

Може ли се порив ка организованој борби против друштвене неправде преокренути против једног тотално наопако устројеног света? Да ли се овакав, историјски већ иживљени облик превратничког деловања, може преусмерити против друштвеног устројства које је израз свеопштег преврата у самом људском постојању а које опстаје кроз стално извртање и манипулацију међусобно вредносним анагонизираним крхотинама наслеђа свих прошлих епоха? Може ли ретро-револуција бити искоришћена да се негира

свет остварене негације и манипулације или она представља само један подобни инструмент софистицираних видова постмодерног поигравања и антагонизирања у луткарском позоришту потрошених идеолошких форми?

За разлику од марксистичког догмата - негација негације у животу не даје афирмацију. Негирањем негаторског постмодерног света и борбом против његових неправди не творе се праве вредности и не твори се истинска друштвена правда. Чак и када би се вредносним оквирима - укључујући ту и оне предмодерне, религионе - приступило не инструментално већ са искреним убеђењем да се у њима налази основа за преображај једног наопако преокренутог света, то не би било довољно да дубински преобрази револуционарни приступ и учини га погоднијим и успешнијим. И то из више разлога.

Први и најважнији разлог лежи у инкопатибилности предмодерног традиционалног полазишта и модерног антропоцентричног приступа. Ова две перспективе се међусобно суштински искључују. Ако револуционарни приступ суштински промени своју перспективу гледања и деловања и саобрази се традиционалним вредностима, он престаје бити револуционаран. Ако, међутим, задржи модерну перспективу, он никако не може да се трајно саобрази традиционалним вредностима, већ само да тежи да их инструментализује. При покушају да компромитује ове вредности - он сам се компромитује.

Други разлог лежи у драматичним променама самог друштва и његове структуре, а трећи у променама савременог човека, његове колективне и индивидуалне психологије. Доктринарне позиције модерних идеологија у својим рециклираним, пост-изразима превиђају анти-утопијске реалности постмодерног света. Пост верзије социјализма и конзервативизма превиђају остварени степен аутономизације и духовног опустошења постмодерног човека и друштва, за разлику од пост-либерализма који основано рачуна на овакво стање ствари. Либерализам се, међутим, вара у рачуну да се могу избалансирати међусобно спростављени видови остварене индивидуалне слободе, нарочито у погледу доступности ограничених ресурса, као и трајно пацификовати

незадовољства која индивидуалне учинке еманципације воде у контра правцу, у жудњу за повратком изгубљеном заједништву. Њих ни један сурогат, ни једна манипулација и октроисани дигинтет «врлог новог света» не може да надокнади; управо зато они изнова теже да прибегну превратничким методама из прошлих времена, са, додуше, нешто измењеним позицијама.

3. ОПИЈУМ ЗА МАСЕ КАО ЗАМЕНА ЗА ИДЕОЛОГИЈУ

Шта је оно што недостаје за преврат, за преокрет који може да доведе до озбиљног претумбавања друштва? Несреће, неправде и незадовољства има на претек у савременом свету. Па ипак, постојеће незадовољство није каналисано, није фокусирано, већ је дифузно, распршено. Незадовољство данас пребива у личностима ослабљеног састава и флуидног, крајње лабилног идентитета, оно тиња у појединцима којима недостаје осовинска тачка, способност и упорност за дуготрајно деловање. Психолошки састав некадашњих поборника револуције био је знатно другачији: са једне стране у њима је расла горчина, ресентман и жудња за променом у којој су живеале представе о општој срећи, нада у ширу добробит добробит. У њима је постојао изражен осећај правде и достојанства. Да овог осећаја није било – не би било ни свести о неправди и гажењу достојанства које се трпи. Поред жудње за еманципацијом и одбацивањем стега морала и «старог» култног наслеђа виђеног као лицемерни инструмент подјармљивања, у некадашњим револуционарима постојали су дубљи психолошки слојеви и бурна осећања која су имала моралне, предмодерне традиционалне димензије. Ове унутрашње противуречности чиниле су психу револуционара растрзаном, неуротичном и гониле га у активизам зарад светских промена, наравно - у погрешном правцу и на погрешне начине. Ипак, снага утопијских замисли, вера у њихово постигнуће и спремност на жртву, својеврсни револуционарни аскетизам откривао је да је овај «нови човек» у себи имао још пуно тога старог, предмодерног, те да је оно у њему било снажно. Све то се читовало и у његовим маштаријама о савршеном свету будућности који је имао хилијастичке одлике жудње за

овосветским рајем и срећом, у његовим страсним тежњама да успостави некакве видове заједнице и спремности да постане мартир зарад среће будућих поколења.

Савременим незадовољницима и потенцијалним превратницима недостају лични капацитети који су красили њихове идеолошке претече. Данашњи поборници револуције не знају за друге видове друштвеног живота изузев оног аутономизованог, крајње отуђеног. Они немају искуства припадности и доследног придржавања вредности, немају изражени осећа правде и достојанства јер живе у свету опортуне превртљивости као врховног израза вештине друштвеног опстајања. У њима не постоје јачи изрази жудње за бољим, савршенијим светом – јер готово све њихове маштарије креира и нуди, на дохват руке, сам «врли нови свет». Насупрот такође ослабљеним тежњама ка еманципацији и рушењу свега оног што доживљавају за репресивно, не постоји противтежа идентитетске и вредносне укотвљености из које израстају снажна осећања, она која ће да раздиру човека, постакну га да покуша да промени свој положај у сарадњи са другима и покрену га на активности које зарад сарадње са сличним себи, захтевају дисциплину, самоодрицање и дуготрајан напор без видљивих доказа о успеху. Услед недостатка било какве вере, практичног маловерја на које је наслоњен безобални егоизам, они нити су у стању да се жртвују и боре се против неправде за своја уверења, а поготово не да, навикли да признају само оно што је «овде и сада» заложу целог себе зарад нејасне среће неких будућих, имагинарних појединаца и заједништва које им делује нестварно.

Данашњим пост-социјалистичким поборницима револуције недостаје страст, степен «пасионираности» што настаје услед растразности између спољашњих идеала и унутрашњег моралног капацитета који, међусобно супростављени, наилазе на немогућност да се изразе у једном наопако устројеном свету који, полако али незауостављиво, потири најдубље људске потребе. Додатни разлози опадања «пасионарности» неопходне за иоле снажнији револуционарни патос леже у спољашњем устројству савременог постмодерног друштва и пост-масовним понашњима које су у многоне последица пређашњег историјског искуства. Унутар

постмодерног друштвеног система створени су бројни механизми и манипулативне технике како би смерови масовне динамике, тј. преостала енергија маса изникла из незадовољства била преусмерена, скрајнута или преобликована и упућивана на споредне друштвене колосеке, па и на странпутицу. Наиме, основни покретач „пасионарности“ маса била је потрага за раније изгубљеним ауторитетом и заједништвом, односно за „заједништвом под ауторитетом“. Историјат модерних масовних покрета под утицајем идеолошких ауторитета који су тежили да одмене на почетку саме епохе одстрањени религиозни ауторитет, имао је укупан неславан биланс. Уместо заједнице – добијени су сукоби и разарања. Уместо изградње ауторитета и задовољења маса – уследило је њихово брзо урушавање уз масовно страдање, сиромашење и пропадање. Уместо праведнијег и бољег друштва - стигло је оно горе и лицемерније, само је негде тај процес изведен нагло (нпр. на реал-социјалистичком Истоку) а негде поступно (на Западу). Амбијент савремености зато красе депресивност и апатија као друга крајњост у које је отишло клатно масовних емоција које се некада кретало у домену еуфорије и самоуверености. Наличје полета увек је пасивност и летаргија. Друга страна медаље чврстог убеђења психолошким закономерностима лежи у скепси, разувереност и неверица. Неуспеси и извртање уложених огромних енергија и идеала у њихову супротност, морали су се одразити и на „пасионарност“ маса и на садржину масовног понашања и емоција којима су ка будућности биле ношене. Ослабљеним, апатичним и разочараним масама довољно је да «врли нови свет» понуди по себе суштински безопасне видове испољавања незадовољства и пружи сурогате ауторитета као мамце за површну самоидентификацију: медијска харангирања, исконструисана пост-идеолошка трвења и псеудо-ауторитети који се ослањају на рециклаже идеолошког наслеђа у постмодерном свету имају управо улогу да кроз каналисање периодично изазваног незадовољства омогуће трајну друштвену пацификацију највећег дела популације. При томе се и преостала стремљења незадовољника у масама фрагментирају и индивидуализују. Уместо да се они удржују, нуди им се трагање за индивидуалним ауторитетима и појединачном срећом, евентуално породичном срећом као „најкрупнијем“ дозвољеном виду заједничког живота.

Није се одустало само од великих прича, већ и од великих стремљења. При томе се показало да масе нису само бројне а ослабљене, већ и да су они који их чине у највећем броју случајева површни - са инстант потребама којима су довољна инстант задовољењима. Масовна потрошња добро је, макар и привремено, одменила и масовне идеологије и масовне демагоге. Ако фармакологија и биотехнологија знају начина да се, трајније и без дугорочнијих контраиндикација по индивидуалну и колективне психологију, изборе на крај са депресијом и разним видовима апатије – она ће и масовни покрети, у којима још има импулса „пасионарности“ и тежњи ка друштвеном динамиком «одоздо наогоре», бити дуготрајно решени и «намирени». Једини проблем је тај што ће, са трајном медицинско-хуманитаристичко-тржишном пацификацијом масовног понашања и са губитком „пасионарног“ порива ка друштвеној динамици – престати да постоји друштвено устројство какво сада познајемо.

4. (НЕ)ПРЕВРАТНИЧКЕ ОДЛИКЕ САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА

Савремено друштво је још током друге половине 20. века претпело драматичне промене свог уређења које нимало не погодују превратничким тежњама. Као прво, дошло је до крупних промена у класној структури постмодерног капиталистичког система, односно до смањења значаја, па и делимичног исчезућа некада јачајуће радничке класе. Процес који се одиграо током друге половине 20. века имао је супротне тенденције од оних које су се одиграле у индустријској, зрелој модерној епохи 19. и прве половине 20. века. У овом периоду је радничка класа постајала све бројнија, хомогенија и организованија за учешће у политичком животу и поред свих препрека, постојећих подела и локалних специфичности као што су била конфесионална и национална одређења самог радништва. Од средине шездесетих широм западног света, тог центра модерног капитализма (укључујући ту и оне привредно заосталије делове који су тек почели да напуштају аграрну привреду и убрзано се индустријализују, попут Шпаније или јужних делова Италије) број припадника радничке

класе почео је нагло да опада. «Пораст продуктивности и аутоматизација смањио је број радника у производњи, док је запосленост у сфери администрације непрестално расла, као и у секторима различитих јавних служби. Колапс великог дела производње 80-тих и нови талас технолошких промена 90-тих година 20. века, још више су на директан начин смањили степен запослености у индустрији. Док су бројни људи, углавном мушкарци, наставили да раде као физички радници, радничка класа је престала да буде класа будућности. До краја 20. века радничка класа је великим делом водила само дефанзивне, протекционистичке битке.»²² Са друге стране, технолошке иновације и технике организовања поделе рада повисиле се продуктивност којим је подугнут стандард живота. «Истовремено и на истим основама, ово рационално предузимање произвело је такав модел духа и понашања који је оправдао и апсолвирао чак и најдеструктивније и најтлачительскије стране предузимања. Научно-техничка рационалност и манипулација су сливене у нове форме друштвене контроле.»²³ Из ових видова контроле и културног условљавања, изнедрен је до сада најбезличнији, идентитетски готово у потпуности «размагнетисан» индивидуализам краја 20. и почетка 21. века.

Одређени степен просперитета, пораст запослености у сектору услуга и системски видови вишег образовања довели су до настанка нових хетерогених друштвених слојева становништва. «Услед историјски дефинисаних стандарда образовања, прихода и радних услова супериорних у односу на оне мануелних радника, већина тих група често се нерадо повезивала са интересима радничке класе. Па ипак, већина њих није успела да изгради аутономан политички профил, Професионалне организације су облично слабе (...)на изборима гласају за различите политичке опције без очигледних пристрасности какве одликују радничку или праву буржоаску класу.»²⁴ Из овог миљеа почели су да настају «нови друштвени покрети», који су скренули са ранијег правца којим су ишли два раније доминанта модерна покрета за темељну

22 Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014, стр. 74.

23 Маркузе Херберт, *Једнодимензионални човек*, Веселин Маслеша и Свјетлост, Сарајево, 1990, стр. 142.

24 Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014, стр. 76-77.

промену друштва: национални/националистички покрети и класни покрети. Хабермас је на становишту да задирање комодификације као последице развоја потрошачке економије и бирократске социјалне државе у простор приватног живота доводи и до настанка нових слојева друштва и «нових друштвених покрета». Офе - идентификујући средње класе у државним службама и декомодификоване групе - такође их сматра базом «нових друштвених покрета» истичући њихов појачани сензибилитет за модернистички универзализам.

Нови слојеви становништва су међусобно неповезани, унутар себе подељени и без свести да постоји нешто што може да их веже. Као такви они су идеална мета за инструментализацију политичке класе унутар вишепартијског система, као и нових друштвених покрета. Нови друштвени покрети предстаљају само наизглед посебну причу, која води у истом правцу. Савремена социологија одавно је постигла консензус око њихових главних карактеристика: 1) универзализам у име морала а не одређених друштвених група 2) већа оријентисаност на грађанско друштво него државу - изражавају неповерење према централизованим бирократским структурама и оријентисани су на промене ставова јавног мњења, а не елитних институција; више су заинтересовани за аспекте културе, животног стила и учешћа у симболичној политици протеста, него за институирање на друштвено симболичким правима; 3) организованост на неформалан, „опуштен“ и флексибилан начин, бар у појединим аспектима, при чему избегавају хијерархију и бирократију, а понекад чак и испуњавање критеријума за чланство 4) зависност, у великој мери, од масовних медија преко којих се упућују апели, организују протести и емитују ефектне слике ради побуђивања маште и емоција јавности).²⁵ Побројане карактеристике јасно указују на друштвено неозбиљан, противтрадиционалан и постмодерном естаблишменту веома податан састав и усмерење нових друштвених покрета, Њихов учинак - и при разарању остатака традиционалних вредности и друштвених веза и у вези њихових постмодерних циљева - је јасно про-системски, а нимало превратнички настројен према

25 Парафразирано према Неш Кејт, *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 119-120.

успостављеном поретку моћи. Велика већина ових „покрета“ у данашњици такође имају улогу симулакрума за пацификацију незадовољства и заостављање друштвене покретљивости постмодернизованих маса и њихове преусмеравање у забране већ извршеног дискурзивно-идентитетског преобликовања.

Још један фактор значајно утиче на изостанак истинских превратничких активности: смањени број младих. Запад, као епицентар постмодерне анти-утопије, доживљава драматичан демографски суноврат. Историја снажење превратнички покрета упућује нас да су се они дешавали само у друштвима која су имала демографску експанзију и вишак младе, незадовољне популације који није могао да буде апсорбован и задовољен у постојећим друштвеним оквирима. Популациони бум током прве индустријске револуције директно је у корелацији са Француском буржоаском револуцијом и њеним преливањем на велики део тадашње Европе. «Један такав разлог био је очевидан сваком ко је посетио пренасељене европске градове и приметио све већу недовољну запосленост на селу: то је био прави кркљанац од људи, који су сви тражили храну, одећу, заклон и посао у друштвима која нису била добро опремљена да изађу у сусрет тим захтевима, бар не у том обиму.»²⁶ Сличну раст популације имала је царистичка Русија на крају 19. и почетком 20. века, тако да су често још нестасали млади нараштаји били они који ус потпалили ватру Октобарске револуције. Миље наглог преласка из села у град, из аграрног у индустријско друштво, пружао је идеалну климу за револуционарна врења. У остарелој, урбанизованој популацији постмодерног Запада једноставно недостају млади људи и за одржавање њеног трошног здања, о материјалу за револуционарно ферментирање да и не говоримо. Нимало чудно, простори преврата у 21. веку су они на којима се одиграва у односу на западна друштва закаснили демографски бум – у Трећем свету где масе људи прелазе из села у градове, где мегалополиси врве од младих укључених призора крајње беде и незнађа. Фундменталистички и терористички покрети управо црпе своју виталност из ових призора, а постмодерни «врли нови свет» само тежи да ове превратничке покрете «хендлује» добро разрађеним методама «кризног менаџмента» до оног

26 Кенеди Пол, *Припрема за 21. век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 19.

момента док се већина популације не пресели и комодификује на градске услове и након пар генерација доживи постепени демографски пад.

Вишак младих, наравно, представља само потребан али не и довољан услов за превратничке друштвене тежње. У немодерним или немодернизованим друштвима, пораст становништва не доводи до снажних социјалних тензија и револуција, јер да је тако - Кина и Индија би већ вековима пролазили кроз честе таласе револуција. Нека друштва су револуционарне исходе пораста младе популације успешно решавали на друге начине: освајањима и експацијом, исељавањем становништва и колонизацијом. Овај приступ можемо пратити од хеленске колонизације Средоземља у средишњој етапи гвозденог доба, западноевропске «крсташке» експанзије у 11. и 12. веку услед нарасле младе популације и феудима ускраћеним бројним синовима, британском колонијализму као вентилу за увишестручену популацију Острва у периоду индустријских револуција.

Литература

Берђајев Николај, *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Београд, 1990.

Видојевић Зоран, *Порази и алтернативе: претња пустоши и етика отпора*, Завод за уџбенике, Београд, 2015.

Враницки Предраг, *Хисторија марксизма*, Напријед, Загреб, 1975.

Гајић Александар, *Нови феудализам*, Конрас и ИЕС, Београд, 2016.

Делимо Жак, *Страх на западу*, други део, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1989.

Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014.

Кенеди Пол, *Припрема за 21. век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.

Маркс Карл, Енгелс Фридрих, *Комунистички манифест*, Борба, Београд, 1945.

Маркузе Хеберт, *Једнодимензионални човек*, Веселин Маслеша и Свјетлост, Сарајево, 1990.

Неш Кејт, *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006.

Одри Жан, *Индоевропљани*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1990.

О Саливен Ноел, *Конзервативизам*, Укронија, Београд, 2008.

Пеинтер Сидни, *Историја средњег века*, Слио, Београд, 1998.

Фај Гијом, *Археофутуризам*, Укронија, Београд, 2012.

Шнајдер Хелмут (ур.) *рада, Повијест рада*, Графички завод Хрватске, Загреб, 1987.

Bullivant Keith, „The Conservative Revolution“, Phelan Anthony (ed.), *The Weimar dilemma: intellectuals in the Weimar Republic*, Manchester University Press, Manchester, 1985.

Venter J. Bai E.G, „A Deconstruction of the Term Revolution“, KOERS — Bulletin for Christian Scholarship, 80(4) <http://dx.doi.org/10.1910>.

Goldstone Jack, „Theories of Revolution: The Third Generation“, *World Politics*, Vol. 32, No. 3 (Аргил, 1980), Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Daniels Robert, *The Nature of Communism*, Random House Book, New York, 1962.

Sombart Werner, *Socialism and socialist movement*, Dent&co, London, 1909.

Travers Martin, *Critics of Modernity: The Literature of the Conservative Revolution in Germany, 1890-1933*, Peter Lang Publishing, New York, 2001.

Huntington Samuel, *Political order in changing societies*, Yale University Press, London, 2006.

Aleksandar Sasa Gajic

**ON (IM)POSSIBILITIES OF REVOLUTIONS IN 21.
CENTURY**

Resume

The Paper questions the (im)possibilities of revolutionary trends in postmodern societies that would fundamentally change existing relationships and ways of its functioning, while looking at them from all three post-ideological perspectives - liberal, conservative and socialist. Then, starting from the basic approaches to the phenomenon of revolution in contemporary social theory, it gives a critical insight into the Marxist revolutionary heritage in the 21st century, as well as to the problems that carriers of today's revolutionary pathos have with the central motives of modernity. In the second part of the Paper, the non-revolutionary characteristics of the postmodern era are being analyzed, both on the individual and at the collective level.

Keywords: revolution, modernity, Marxism, postmodern state, post-ideology.